הרב יהודה זולדן, באר יהודה – ראש השנה, עמ' 270-292

שיעור יז

תבנית מנורת המקדש ומנורת חנוכה

(ראש השנה כד ע"א-ע"ב)

פתיחה
א. האיסור לבנות מקדש וכליו שלא במקומם
ב. האיסור לבנות מנורה כמו זו שהייתה בבית המקדש
ג. מנורה – "כדרך שעשו בית חשמונאי"
ד. מנורת המקדש ומנורת חנוכה – הראי"ה קוק והרב צבי יהודה קוק
1. מפני מה קבעוה שמונה ימים?
2. מדוע לא נעשה נס במנורה?
3. מדוע אין ציווי לעשות מנורה ותבנית כלי המקדש "זכר למקדש"?
4. מנורה בת שבעה קנים שעשויה מתכת ומצופה זכוכית, ומנורה המחוברת לקרקע
5. מנורה בת שבעה קנים שמחוברת לקרקע – מותר; אסור לעשות מנורה בת שבעה קנים גם כיום
6. מנורת הכנסת שמופעלת באמצעות חשמל
סיכום

פתיחה

אסור לבנות את המקדש וכליו שלא במקום בית המקדש. פוסקים דנו בטעם האיסור אם הוא משום עבודה זרה או משום מצוות מורא מקדש.

בנוגע למנורה – בבית המקדש הייתה מנורת זהב על פי המופיע בפסוקים, אך במצב של עוני ניתן לבנות מנורה ממתכת אחרת.

נעיין תחילה באיסור לבנות את כלי המקדש מחוץ למקדש, ובאופן ממוקד באיסור לעשות מנורה כדוגמת המנורה שבמקדש ובמנורה שבנו החשמונאים לאחר שנכנסו להיכל ובה הדליקו את השמן שבפך שנמצא בחותמו של כוהן גדול. אחר כך נתמקד בעיקר בדברי הראי"ה קוק ובנו הרב צבי יהודה קוק בסוגיות אלו.

א. האיסור לבנות מקדש וכליו שלא במקומם

בגמרא (כד ע"א-ע"ב; עבודה זרה מג ע"א; מנחות כח ע"ב) נאמר:

> "לא תעשון אתי" (שמות כ, יט), לא תעשון כדמות שמשי המשמשים לפני!
> אמר אביי: לא אסרה תורה אלא שמשין שאפשר לעשות כמותן.
> כדתניא: לא יעשה אדם בית תבנית היכל, אכסדרה תבנית אולם, חצר תבנית עזרה, שולחן תבנית שולחן, מנורה תבנית מנורה, אבל הוא עושה של ה' ושל ו' ושל ח'.
> ושל ז' לא יעשה אפילו של שאר מיני מתכות.
> רבי יוסי בר יהודה אומר: אף של עץ לא יעשה, כדרך שעשו בית חשמונאי.
> אמרו לו: משם ראיה? שפודין של ברזל היו וחופין בבעץ, העשירו עשאום של כסף, חזרו והעשירו עשאום של זהב.

מקור הדרשה שאסור לעשות כדמות השמשים לפני ה', הוא במדרש ההלכה (מכילתא דרבי ישמעאל, יתרו – מסכתא דבחדש פרשה י):

"לא תעשון אתי". רבי ישמעאל אומר: לא תעשון דמות שמשי המשמשין לפני במרום, לא דמות מלאכים, ולא דמות אופנים, ולא דמות כרובים.[1]

אביי הסביר את כוונת הדרשה שאסור לעשות "שמשין שאפשר לעשות כמותן". הדוגמה לכך היא האיסור לעשות מנורה בת שבעה קנים מזהב וממיני מתכות אחרים. רבי יוסי ברבי יהודה אמר שאסור לעשות את המנורה מעץ. אמנם החשמונאים עשו כן כשטיהרו את המקדש, אך זאת שלא היה בידם לעשות מנורת זהב. חכמים חלקו עליו ואמרו שלא כך היה, אלא לדעתם המנורה הייתה משיפודים של ברזל, ללא גביעים ופרחים, והם חיפו אותה בבעץ – בדיל. אחר כך כשהעשירו הם עשו מנורת כסף, ואחר שהעשירו עוד – עשו מנורת זהב.

בגמרא (מנחות כח ע"ב) הוסברו דבריהם של חכמים. הם דרשו מהפסוק "ועשית מנורת זהב טהור מקשה תעשה המנורה" (שמות כה, לא) – "'ועשית מנורת' – כלל, 'זהב טהור' – פרט, 'מקשה תיעשה המנורה' – חזר וכלל, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש של מתכת, אף כל של מתכת". מאחר שאם עשו את המנורה במקדש ממיני מתכות אחרים היא כשרה, אסור לעשות כדוגמתה גם ממיני מתכות אחרים. רבי יוסי בר יהודה דרש את הפסוק בדרך לימוד של "ריבוי ומיעוט" ולא ב"כלל ופרט", ועל פי דרך זו לומדים שהתורה מרבה את כל המינים ואינה ממעטת אלא מין אחד – מנורה של חרס.

על פי הדברים הללו משמע שהאיסור לעשות מנורה של שבעה קנים ממיני מתכות נלמד מהפסוק "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם" (שמות כ, כ), ובהקשר של הלכות עבודה זרה.[2] אך הרמב"ם הפריד בין ההלכות. את האיסור לעשות "כדמות שמשי המשמשים לפני" כתב הרמב"ם במסגרת הלכות הנוגעות לעבודה זרה (הל' עבודה זרה ג, י-יא), ואילו את האיסור לבנות כתבנית בניין המקדש וכתבנית כלי המקדש כלל הרמב"ם במסגרת הלכות מורא מקדש (הל' בית הבחירה ז, א, י):

> א. מצות עשה ליראה מן המקדש שנאמר "ומקדשי תיראו" (ויקרא יט, ל; כו, ב), ולא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שצוה על יראתו.
>
> י. ואסור לאדם שיעשה בית תבנית היכל, אכסדרא תבנית אולם, חצר כנגד העזרה, שולחן בצורת שולחן, ומנורה בצורת מנורה, אבל עושה הוא מנורה של חמשה קנים או של שמונה קנים או מנורה שאינה של מתכת אע"פ שיש לה שבעה קנים.

במקום אחר כתב הרמב"ם (הל' בית הבחירה א, יח-יט) מאיזה חומר היו עשויים מנורת המקדש והכלים הנוספים:

> המנורה וכליה והשולחן וכליו ומזבח הקטורת וכל כלי שרת אין עושין אותן אלא מן המתכת בלבד, ואם עשאום של עץ או עצם או אבן או של זכוכית – פסולין.
>
> היו הקהל עניים עושין אותן אפילו של בדיל, ואם העשירו עושין אותן זהב.

ספר החינוך (מצווה רנד) כתב כמו הרמב"ם וחיבר את האיסור של בניית מקדש וכליו למצוות מורא מקדש. הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך שם ס"ק ח) העיר על דברי הרמב"ם והחינוך:

---

1 בפסיקתא זוטרתא (שמות כ, יט) נאמר: "לא תעשו לכם". שלא תאמר הואיל וניתנה רשות לעשות בבית המקדש הריני עושה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות? תלמוד לומר: 'לא תעשו לכם'". ראה רש"י (שמות כ, כ).

2 כך הבינו כמה ראשונים: תוספות (עבודה זרה מג ע"ב ד"ה לא); ר"ן (עבודה זרה יט ע"א בדפי הר"ף) ועוד. אף השולחן ערוך (יורה דעה סי' קמו, ח) פסק כך במסגרת הל' עבודת כוכבים.

ומחמת איסור דמורא המקדש לא מצאתי דין זה, ואפשר דהם מצאו המקור. אך מכל מקום וכי כעורה הוא זו מה שמבואר בש"ס דידן? וצ"ע.[3]

את מצוות מורא מקדש מנה הרמב"ם בין מצוות העשה (ספר המצוות, עשה כא):

שצונו לירא מן הבית הזה הרמוז אליו מאד מאד, עד שנשים בנפשנו משא הפחד והיראה וזה הוא מוראת מקדש והוא אמרו יתעלה "ומקדשי תיראו"... ושם (ספרא, קדושים ג, ז) נאמר גם כן: "לא מן המקדש אתה ירא, אלא ממי שפקד על המקדש".

הרמב"ם כתב שיש לירא מן המקדש "מאד מאד", ביטוי מיוחד שאיננו מופיע במצוות אחרות. הרמב"ם (מורה נבוכים ג, מז) הסביר את מטרת המצווה לירא מהמקדש:

הכונה כולה היתה במקדש להתחדש בו התפעלות לבא אליו ושיירא ויפחד, כאמרו "את מקדשי תיראו", וכל דבר נכבד כשיתמיד האדם לראותו יחסר מה שבנפש ממנו וימעט מה שהיה מגיע בגללו מן ההתפעלות.

הרמב"ם (שם מה) הסביר מדוע דווקא מנורת המקדש מעוררת את מורא מקדש:

הושמה מנורה לפניו, לכבוד ולתפארת לבית, כי הבית שדולק בו הנר תמיד הנסתר בפרוכת יש לו בנפש מעלה גדולה, וכבר ידעת חיזוק התורה באמונת גדולת המקדש ויראתו, עד שיגיע לאדם מדת הענוה והחמלה ורכות הלבב כשיראהו, ואמר "מקדשי תיראו"... הכל שב ליראת המקדש, שהיא סבה ליראתו, מפני התחדש הפעלות בנפש האדם בעת שיכנס אליו, וירכו הלבבות הקשים ויכנעו, אשר התחכם השם כל זה ההתחכמות בעצות מרחוק לרככם ולהכניע בעת שיבאו אל הבית, כדי שיקבלו מצות השם המיישרות וייראוהו.

המטרה לעורר את הנפש להתרגש ולהתפעל, ממי שציווה על בית זה ועל העבודה בו ועל כל המצוות. כניסה תמידית, וכן שימוש שגרתי בכלי המקדש, יביאו לידי הרגל ולא יעוררו את הרגש ואת ההתפעלות.

הרדב"ז (הל' בית הבחירה ז, א) הסביר מדוע דרשו חכמים "ולא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שציווה על יראתו": "שלא יאמר אדם מה יראה שייך מן העצים או מן האבנים, לכך אמרו שאין אתה ירא אלא ממי שציווה על יראתו".

המנחת חינוך (מצווה רנד ס"ק ט) כתב שתבניות המשכנים ובתי המקדש היו שונות זו מזו. "אם כן מה נדע עתה מה לאסור? ולומר דכל הבנינים שהיו עד עתה אסור לעשות כתבנית כל אחד, דבר זה דחוק. ועוד דהיו מודיעים לנו חז"ל צורת המשכן שילה גם כן כדי לידע תבניתו". תשובת המנחת חינוך:

---

3 ראה גם מנחת חינוך (מצווה לט ס"ק א). אחרונים עסקו בשאלה מדוע הרמב"ם הפריד וכתב את האיסור לעשות "כשמשי המשמשים לפני" בהלכות עבודה זרה, ואת האיסור לעשות כתבנית המקדש וכליו בהלכות מורא מקדש. ראה במקורות נוספים שצוינו בספר המפתח מהד' הרב שבתי פרנקל. נראה לומר שהרמב"ם אכן הבין שאלו שני ציוויים שונים אם כי יש דמיון ביניהם. "לא תעשון אתי" – זו מצוות לא תעשה שעניינה איסור לעשות כדמות המשמשים לפני ה' כגון שמש וירח, ובהקשר של עבודה זרה "כדי שלא יטעו בהן הטועים וידמו שהם לעבודת כוכבים" (רמב"ם הל' עבודה זרה ג, י). "ואת מקדשי תיראו" – זו מצוות עשה, לירא מן המקדש, ואחד הביטויים של המורא הוא שלא לעשות כתבניות המשכן וכליו, אך לא בהקשר של עבודה זרה. הגמרא (ראש השנה כד ע"א; עבודה זרה מג ע"א) השוותה בין מצוות העשה והלאו במובן זה שאסור לעשות את אותן דמויות או כלים, אבל מהות האיסורים שונה. הברייתא שבה פורט האיסור לעשות כתבנית המשכן וכליו נזכרת בגמרא נוספת (מנחות כח ע"ב) ושם לא נזכר כלל האיסור "לא תעשון אתי".

> על כן אלולי דמסתפינא מחבראי וכל שכן מרבותי הייתי אומר דדין זה אינו מלאו הזה רק בזמן שבית המקדש קיים אסור לעשות כתבניתו. כגון בזמן המשכן היה אסור לעשות כצורות המשכן כיון שהיה אז משמש לפניו יתברך, וכן כשהיה שילה עומד וכן נוב וגבעון, וכן בית ראשון היה אסור לעשות בכל זמן מהזמנים איזה תבנית שהיה דוגמת התבנית שהיה משמש אז, וכן בבית שני היה אסור לבנות כתבניתו, וכן בבית שלישי במהרה בימינו, יהיה אסור לעשות כתבנית שיהיה אז כי הם משמשין לפניו יתברך. אבל האידנא כיון בעוונותינו הרבים אין משמשין לפניו, אפשר דאין בכלל לאו הזה... והנה אני כותב זאת באימה וביראה כי הוא להקל באיסור דאורייתא נגד הפוסקים, אך תורה היא וללמוד אני צריך. ולא אוכל להבין אם יש איסור בזמן הזה לעשות תבנית עזרה מאיזה תבנית נאסר, וצ"ע בזה.

לדברי המנחת חינוך איסור זה נוהג רק בזמן שיש משכן או בית, ואסור לעשות כדוגמת אותו משכן או בית שיש אז. אך בזמן שאין בית מותר לעשות תבנית היכל של בתים שהיו בעבר. אמנם הוא לא קבע זאת באופן מוחלט.

ב. האיסור לבנות מנורה כמו זו שהייתה בבית המקדש

נמקד את הדיון באיסור לעשות מנורה כמו שהייתה במקדש.[4] המנחת חינוך (שם ס"ק ט, יא) כתב כך:

> והנה מנורה ושולחן, כיון דצורתו ידוע תמיד, ודבר זה אי אפשר לשנות כי הוא מקרא מפורש בתורה, וגם שלמה ואנשי כנסת הגדולה בבית שני לא שינו, אם כן אף האידנא אסור מן התורה כיון דצורתו ידוע.

לפי המנחת חינוך אסור לעשות מנורה ממיני מתכות אחרים גם ללא כפתורים גביעים ופרחים, כי מנורות כאלו היו כשרות במקדש. אך מנורת זהב ללא כפתורים גביעים ופרחים הייתה פסולה במקדש, ולכן אפשר לעשות מנורה כזאת. הוא ציין לתבואות שור (ראש השנה כד ע"ב) שכתב שגם מנורת זהב ללא כפתורים גביעים ופרחים אסור לעשות.

אך בשולחן ערוך (יורה דעה, הל' עבודת כוכבים סימן קמא, ח) פסק:

> לא יעשה... מנורה, תבנית מנורה. אבל עושה של חמשה קנים או של ששה או שמונה, אבל של שבעה לא יעשה אפילו משאר מיני מתכות, ואפילו בלא גביעים וכפתורים ופרחים, ואפילו אינה גבוהה י"ח טפחים.

לפי השולחן ערוך אסור לעשות מנורה מכל סוגי המתכות גם ללא גביעים כפתורים ופרחים. מקור דברי השולחן ערוך במהרי"ק (שורש עה).[5]

לדברי הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (משך חכמה, שמות כ, יט) האיסור לעשות את כלי המקדש "דוקא בעושה על מנת להשתמש בו, מנורה להדליק בו, שולחן להניח בו לחם, וכן כולם

---

4 רבים עסקו בשאלה מה הייתה צורת המנורה במקדש – שבעה קנים עגולים וכפי שמופיע בציורים רבים ובתבניות של מנורות רבות, או קנים ישרים וכפי שנוהגים חסידי חב"ד במנורת חנוכה. ראה: הרב יוסף קאפח (פירוש המשנה לרמב"ם מנחות ג, ז); הרמ"מ מלובביץ' ("גביעי וקני המנורה", חידושים וביאורים על הרמב"ם, עמ' נז-סג, רסד-רסה) כתב שקני המנורה היו יוצאים מהקנה המרכזי לצד מעלה בקו ישר אלכסון. בהרחבה: הרב ישראל אריאל (מנורת זהב טהור, פרקים ז-י).

5 אחרונים נוספים דנו במחלוקת פוסקים זו. סיכומם: הרב נחמיה טיילור ("בניית דגם המשכן בשילה", תחומין, ה, עמ' 469-480, ובעיקר בעמ' 475-478); הרב עזריה אריאל ("שו"ת בית חשמונאי – פסקי הלכה מתקופת החשמונאים", באורך נראה אור, עמ' 54-56).

כיוצא בזה ודו"ק". מכאן שמותר לעשות מנורה כמו מנורת המקדש – שבעה קנים, מזהב, גביעים כפתורים ופרחים – אם אין מתכוונים להשתמש בה.

מכל מקום, השולחן ערוך פסק, כפי שצוין לעיל, שאין לבנות מנורה מכל סוגי המתכות גם ללא גביעים כפתורים ופרחים, אך ניתן לבנות מנורה שאיננה עשויה מתכת, אלא מעץ וכד'.[6]

ג. מנורה – "כדרך שעשו בית חשמונאי"

לעיל הוזכרה המחלוקת בין חכמים לבין רבי יוסי בר יהודה בדבר המנורה שבנו החשמונאים לאחר שנכנסו להיכל, זאת בשל העובדה שהיוונים לקחו את המנורה ואת כלי המקדש האחרים (ספר חשמונאים א א, כג). נעיין שוב במחלוקת התנאים:

> רבי יוסי בר יהודה אומר: אף של עץ לא יעשה, כדרך שעשו בית חשמונאי.
> אמרו לו: משם ראיה? שפודין של ברזל היו וחופין בבעץ, העשירו עשאום של כסף, חזרו והעשירו עשאום של זהב.

לפי רבי יוסי בר יהודה מנורת החשמונאים הייתה עשויה עץ, ולפי חכמים המנורה הייתה משיפודין של ברזל שחיפו אותם בבעץ – בדיל.

במגילת תענית (הסכוליון – כ"ה בכסלו) מופיע כדברי חכמים:

> לפי שנכנסו יונים בהיכל וטמאו כל הכלים ולא היה במה להדליק. וכשגברה יד בית חשמונאי הביאו שבעה שפודי ברזל וחפום בבעץ והתחילו להדליק.

כך מוצג העניין בפסיקתא רבתי (פיסקא ב – מזמור שיר חנוכת):

> ולמה מדליק נרות בחנוכה? אלא בשעה שנצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יון שנאמר "ועוררת בניך ציון על בניך יון" (זכריה ט, יג), נכנסו לבית המקדש, מצאו שם שמונה שפודין של ברזל וקבעו אותם והדליקו בתוכם נרות.

התוספות רי"ד (עבודה זרה מג ע"א) הסביר את ההבדל בין חכמים לבין רבי יוסי בר יהודה:

> ויש לומר שהבדיל לכשמכהה, מראיתו דומה כאלו היא עץ. ובעבור זה טעו מי שראו אותה וסברו שהיא של עץ. ולמה הוצרכו לעשות שפודים מלמטה? מפני שהבדיל אינו חזק והיו הקנים נכפפין.

יוצא אפוא שמנורת החשמונאים הייתה משיפודים – מוטות ברזל, שהיו מצופים בבדיל ללא גביעים כפתורים ופרחים.[7]

---

6 הרב צבי יהודה קוק ("אל טהרת מחננו", לנתיבות ישראל, ב [מהד' בית אל תשס"ג] עמ' תעז-תפו) הגיב על כמה פרטים שנכתבו במאמר שפרסם ד"ר יהושע בראנד ("תולדות המנורה", מחניים, לא [תשי"ז], עמ' 75-78). בדבריו הוא השיב לשאלה שנידונה במאמר מדוע במטבעות של מתתיהו המלך האחרון לבית חשמונאים, ובהם ציור מנורת המקדש, לא מופיע ולא נזכר שהיו במנורה גביעים כפתורים ופרחים. לדבריו התשובה פשוטה. רק במנורת הזהב היו כפתורים גביעים ופרחים, אך במנורות שעשויות מתכות אחרות לא עשו כפתורים גביעים ופרחים, "ואין סתירה וניגוד בין מצוות המנורה כפי מה שהיא מצווה ומסודרת בתורה, לבין מה שהיתה מקוימת ונעשית בפועל גם בימי החשמונאים".

7 כך על פי התוספות (מנחות כח ע"ב ד"ה שפודים; ראש השנה כד ע"ב ד"ה שפודים) וראשונים נוספים.

ד. מנורת המקדש ומנורת חנוכה – הראי"ה קוק והרב צבי יהודה קוק

הראי"ה קוק ובנו הרב צבי יהודה קוק עסקו באיסור עשיית מנורה כמנורת המקדש ובהקשר לנרות חנוכה, בהיבט ההלכתי ובהיבט האמוני־רעיוני.

להלן מובאות מדברים שכתב הראי"ה קוק בהלכות חנוכה, ואחריהן דברים שנאמרו או נכתבו בידי הראי"ה קוק ובנו הרב צבי יהודה קוק, והתייחסות של רבנים אחרים לדבריהם. הדברים מובאים לפי סדר השנים. נעיין בדברים ונעמיק בהם.

1. מפני מה קבעוה שמונה ימים?

הראי"ה קוק (מצות ראיה, אורח חיים, סימן תרע, א), כתב:

> בענין הערת הפוסקים ליתן טעם על תיקון שמונת ימי חנוכה והנס לא היה כי אם יום אחד,[8] שהרי היה בו להדליק יום אחד. לענ"ד עיקר הטעם כדי שלא יבוא לעשות מנורה בת שבעת קנים שהוא איסור דאורייתא כדאיתא בפרק כל הצלמים (ע"ז מג ע"א) לא יעשה אדם תבנית מנורה.
>
> והנה במגילת תענית אחר שהודיע ענין הנס, חזר לומר: "ומפני מה קבעוה שמונה ימים? מפני שכשנכנסו בית חשמונאי להיכל, שיפודים של ברזל בידם". והוא תמוה, שכבר ביאר לפני זה ענין הנס, ונדחק המפרש בזה.
>
> ולענ"ד הוא הדין אשר דברנו, שעיקר הטעם שלא יבוא ע"י זה מכשול באיסור דאורייתא של מנורה תבנית מנורה. רק אם נאמר שכפתורים ופרחים מעכב ודאי לא שייך לגזור, אך כיוון דקיימא לן כשאינה באה זהב אינה באה כפתורים ופרחים, וכשרה היא מכל מיני מתכות. אם כן קאי האיסור על כרחו מכל מקום בכל גווני ושייך למגזר, ומייתי ראיה מבית חשמונאי שעשו של שאר מתכות ולא של זהב, ושפודין חלקים בלא כפתורים ופרחים.

הראי"ה קוק השיב כאן על הקושיה המפורסמת של הרב יוסף קארו (בית יוסף, טור אורח חיים, סי' תרע, א), מדוע קבעו לציין את חנוכה במשך שמונה ימים, הרי היה בפך השמן כדי להדליק יום אחד, ואם כן הנס היה שבעה ימים. תשובתו היא, שלו קבעו להדליק נרות במשך שבעה ימים, היו רבים נכשלים ועושים מנורה בת שבעה קנים כמו זו שהייתה במקדש, ואסור לעשות מנורה אף ממתכת אחרת ואף ללא גביעים כפתורים ופרחים. הראי"ה קוק ביסס את הסברו על דיוק בדברי מגילת תענית. ייתכן שנוסח מגילת תענית שהיה בידי הראי"ה קוק היה שונה, מכל מקום בנוסח מגילת תענית [מהד' ליכטנשטיין] (הסכוליון – כ"ה בכסלו) כתוב כך:

> בעשרין וחמשה ביה, חנכתא תמניא יומין דילא למספד בהון. שכשנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל וכשגברה יד בית חשמונאי ונצחום בדקו ולא מצאו אלא פך אחד שהיה מונח בחותמו של כהן גדול שלא נטמא ולא היה בו להדליק אלא יום אחד ונעשה בו נס והדליקו ממנו שמנה ימים. לשנה אחרת קבעום שמונה ימים טובים.[9]

---

8 לכאורה צריך להיות: "והנס לא היה כי אם ז' ימים", וכמו שמופיע בהמשך.

9 פסקה זו הובאה בגמרא (שבת כא ע"ב). נראה שכך יש לפסק את הגמרא שם: "מאי חנוכה דתנו רבנן בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון? שכשנכנסו יוונים להיכל... וכו'". זאת מפני שבדרך כלל מובאה מברייתא איננה מתחילה בתוספת האות ד' "דתנו רבנן". שאלת הגמרא היא על הנוסח הארמי של מגילת תענית – מדוע קבעו שמונה ימים שלא להתענות ושלא להספיד, ועל כך התשובה ובה סיפור נס פך השמן. בהמשך מגילת תענית מופיע גם אזכור לנס המלחמה שעליו אנו מודים באמירת הלל.

ומה ראו לעשות חנוכה שמנה ימים? והלא חנוכה שעשה משה במדבר לא עשה אלא שבעת ימים? שנאמר: "ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים" (ויקרא ח, לג) ואומר: "ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו" (במדבר ז, ב)... ובשביעי הקריב אפרים (שם מח). וכן מצינו בחנוכה שעשה שלמה שלא עשאה אלא שבעת ימים שנאמר "כי חנוכת המזבח עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים" (דברי הימים ב ז, ט). מה ראו לעשות חנוכה זו שמנה ימים? אלא בימי מלכות יון נכנסו בני חשמונאי להיכל ובנו את המזבח וסדוהו בסיד וכל שבעת הימים היו מתקנים בכלי שרת.

חנוכת בית חשמונאי לדורות. ולמה היא נוהגת לדורות? אלא שעשאוה בצאתם מצרה לרוחה ואמרו בה הלל והודאה.

והדליקו בה נרות בטהרה – לפי שנכנסו יונים בהיכל וטמאו כל הכלים ולא היה במה להדליק וכשגברה יד בית חשמונאי הביאו שבעה שפודי ברזל וחפום בבעץ והתחילו להדליק.[10]

נוסח דומה היה בפני רבי יהודה בן רבי יצחק שירליאון, רבו של הרב יצחק אור זרוע (ספר אור זרוע, ב, הל' חנוכה סי' שכא):

והא דנעשה נס שהיה דולק שמונה ימים? פי' מורי רבינו יהודה ברבי יצחק משום שהיו טרודים כל ז' ימים בבנין המזבח ובכלי שרת. דאמרינן במגילת תענית:

ולדורות חנוכת בית חשמונאי. ולמה היא נוהגת לדורות? אלא שעשאוהו בצער, ואמרו בו הלל והודאה, והדליקו בו נרות בטהרה.

לפי שנכנסו יונים בהיכל וטמאו כל הכלים ולא היה להם במה להדליק שמן. וכשגברה יד בית חשמונאי, הביאו שבעה שפודי ברזל וחיפום בבעץ והתחילו להדליק.

ולמה היא נוהגת להדליק שמונה? אלא שסתרו המזבח ובנאוהו וכל שבעת הימים היו מתקנים בכלי שרת.

ופירושו דמיד היו מתקנין שמן אחר אלא שהיו טרודין להכין ולטהר כלי שרת ולעשות המזבח ולא יכלו ליקח שמן אחר ולכך נעשה נס בפך שמן ונתקיים שמונה ימים, ולפיכך נקרא חנוכה על שם חנוכת המזבח שנסתר ובנאוהו.

אם כן, משפטים אלו שציין הראי"ה קוק מופיעים אמנם במגילת תענית, אך לא בנוסח שציטט הראי"ה קוק, וממילא דיוקו במגילת תענית איננו ברור. אמנם ההסבר לקביעת שמונה ימים כדי שלא יעשו מנורה כמו במקדש, יכול להישאר גם ללא הדיוק במגילת תענית.

בהמשך דבריו כתב הראי"ה קוק (מצוות ראיה, אורח חיים סי' תרע, ב) כנוסח שבמגילת תענית שציטטנו:

מה שהעירו הפוסקים על טעם קביעת ח' ימים, כי הנס לא היה כי אם ז' ימים, שיום אחד היה בו כדי להדליק. הדבר מפורש במגילת תענית פרק ט: "ומה ראו לעשות חנוכה שמונה ימים, והרי חנוכה שעשה משה לא היה כי אם ז' ימים... אלא בימי יוונים נכנסו בני חשמונאי להיכל כו' ותיקנו כלי שרת והיו מתעסקים בהם ח' ימים".

10 ראה תיאור דומה בקשר לארונו של יוסף (תוספתא, סוטה ד, ז): "מנין היה משה יודע היכן יוסף קבור? אמרו סרח בת אשר היתה באותו הדור, והלכה ואמרה לו למשה: בנילוס נהר יוסף קבור. שעשו לו מצרים שפודין של מתכת, וחברום בבעץ".

> אלא שהיה אפשר להיות יום טוב ח' ימים וההדלקה ז' ימים כפי נס הנרות? וי"ל אע"פ שמציאת הפך לא היה נס יוצא מדרכי הטבע, מ"מ כיון שחפשו יוונים לטמאות כל השמנים, גם זה היה נס גדול שנעלם הפך מעיניהם, ובצירוף קבעו גם כנגדו מצוות ההדלקה.
>
> עוד אמרתי טעם כי קיי"ל לא יעשה אדם מנורה תבנית מנורה כי קיי"ל לא יעשה אדם מנורה תבנית מנורה שבמקדש, ואם יתקנו ז' נרות ימצאו הרבה שיעשו מנורה בת ז' קנים. וכפתורים ופרחים אינם מעכבים כשבאה משאר מתכת, וכדברי הגמ' במס' עבודה זרה (מג ע"א), וביארתי בזה דברי המגילת תענית פרק ט וז"ל: "ומה ראו להדליק את הנרות? אלא בימי מלכות יון כשנכנסו בית חשמונאי להיכל, שבעה שיפודין של ברזל בידם וחפום בעץ, והדליקו בהם את המנורה".[11] ע"כ. והדברים מתמיהים, מה זו שאילה מה ראו להדליק את הנרות, כבר כתב לעיל נס השמן ויספיק לטעם ההדלקה. ולע"ד להגיה 'ומה ראו להדליק ח' נרות', והיה כתוב במגילת תענית בכתב אשורי ח' נרות, וטעה מעתיק אחד על הח' שהוא ה' וקרא: הנרות. והבא אחריו הוסיף לצחות הלשון תיבת 'את'. והעיקר לגרוס: 'מה ראו להדליק ח' נרות'? שמצד נס הפך די בז'. ותירצו מפני שבית חשמונאי עשו המנורה בשיפודין דהיינו בלא כפתורים ופרחים ושל בעץ מחופה על ברזל, אם כן קרוב המכשלה לעשות תבנית מנורה. על כן קבעו ח' ימים מצד החנוכה, וח' נרות גם כן.
>
> עיין עבודה זרה דף מג ע"א דמבית חשמונאי דהכא מייתי ראיה דשאר מיני מתכת כשר במנורה ומהאי טעמא אסור להדיוט אפילו של שאר מיני מתכות. ועיין מנחות כח ע"א.

שתי תשובות לשאלה מדוע קבעו שמונה ימים, הרי הנס היה שבעה ימים: תשובה אחת שהיום הנוסף הוא על הנס, שהפך שמצאו החשמונאים לא התגלה על ידי היוונים. יש להוסיף שהיוונים טימאו את ההיכל בשיקוצים ופיגולים במשך שלוש שנים (ספר חשמונאים א א, נג; ד, נא) ואף על פי כן לא מצאו פך זה, ואילו החשמונאים נכנסו ומצאו אותו מיד והדליקו בשמן שבו.

תשובה שנייה דומה לתשובה שהובאה לעיל: לו היו קובעים שיש להדליק שבעה נרות, היו רבים נכשלים ועושים מנורה בת שבעה קנים כמו שהיה במקדש ועוברים על האיסור לעשות מנורה כדוגמת המנורה במקדש.[12] גם כאן הראי"ה קוק ביסס את דבריו על דיוק במגילת תענית, ואף הציע תיקון לנוסח שבידיו. במקום "ומה ראו להדליק את הנרות" הוא הציע: "ומה ראו להדליק ח' נרות?". אך בנוסח שבידינו לא מופיעה שאלה כזו. יש שאלה דומה מאוד שאף מופיעה פעמיים: "מה ראו לעשות חנוכה שמונה ימים?", אך שאלה זו נוגעת לחנוכת המזבח ולא להדלקת הנרות. התיאור של מנורת השיפודים היא תשובה לשאלה או לאמירה: "והדליקו בה נרות בטהרה".

על פי נוסח מגילת תענית שבידינו, שמונת ימי החג נקבעו בשל חנוכת המזבח, ועל פי זה גם אם השמן שבפך היה דולק ארבעה ימים או אף עשרה ימים, המסגרת של ימי חנוכה הייתה נקבעת בשל הזמן – שמונה ימים, שבהם הם קבעו לחנוך את המזבח.[13] כאמור לעיל, גם ללא הדיוק במגילת

---

11 זהו אכן הנוסח המקובל המופיע במגילת תענית במהדורות הרגילות. ההצעה שהציע הראי"ה קוק להלן, ששאלת מגילת תענית היא בעצם שאלת הרב יוסף קארו, כבר מופיעה אצל הרב יהודה לייב קראטשין (תוספות חדשים למגילת תענית).

12 הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת (שמע אליהו, בתוך: מאבני המקום, טו, עמ' 11), כתב שהראי"ה קוק אמר לו בעל פה דברים אלו, והאדר"ת כתב על כך שזהו "טעם נכון".

13 גם בספר חשמונאים (א ד, נא-נז), קביעת ימי חנוכה במשך שמונה ימים היא בעקבות חנוכת המזבח. כך מופיע בפיוט 'מעוז צור ישועתי': "אז אגמור בשיר מזמור חנוכת המזבח". הרב יצחק אור זרוע (אור זרוע, ב, הל' חנוכה סי' שכא) כתב: "נקרא חנוכה על שם חנוכת המזבח שנסתר ובנאוהו". המהרש"א (שבת כא ע"ב) כתב גם כן: "ונראה לפרש דנקרא חנוכה ע"ש חנוכת המזבח". ראה בהרחבה בספרי: "הלל בחנוכה ובפורים", חגי יהודה וישראל, עמ' 350-358.

תענית וההצעה לתקן את הגרסה שם, דברי הראי״ה קוק שחששו שיהיו מי שייכשלו ויעשו מנורה בת שבעה קנים כמו במקדש, עומדים במקומם.[14]

בחנוכה תרצ״ג חנכו את בית המדרש למורים 'מזרחי' בירושלים. הראי״ה קוק השתתף במעמד ואמר דברי תורה. בין דבריו הוא חזר שוב על האיסור לבנות מנורה כתבנית שהייתה במקדש, וקישר זאת לקביעה להדליק בחנוכה שמונה נרות. תוכן הדברים התאים כמובן למהות מערכת חינוך שמלמדת לימודי קודש ולימודי חול (״חנוכת בית המדרש למורים 'מזרחי'״, מאמרי הראיה, עמ' 478-479) [הדברים שלהלן הם דברים שנאמרו בעל פה, וסוכמו ע״י אחד השומעים]:

> לכאורה היה די לו החשמונאים היו מתקנים שבעה ימים לחג החנוכה והדלקת שבע נרות – זה היה מתאים למנורת המקדש. מדוע אם כן אנו מדליקים שמונה נרות?

הראי״ה קוק לא חזר כאן על שאלת הרב יוסף קארו, אלא טען שכך היה ראוי להדליק בכל יום שבעה נרות כמו במנורת המקדש. הוא האריך להסביר:

> שכשם שצריכים להשתמש ברכוש של הקודש וגם ברכוש של החול, כך אנו מחוייבים לשמור שתהיה הבדלה בין הקדש ובין החול ולא נכשל בפח של החכמה היוונית שמצדה אין קודש בעולם כלל... אנחנו מבדילים שלעולם לא יבואו זהרורים של חול ויטשטשו את העשירות של הקודש, על כן אמרו חז״ל: ״לא יעשה אדם בית תבנית היכל, אכסדרה תבנית אולם, חצר כנגד עזרה, שולחן כנגד שולחן, מנורה כנגד מנורה״ (ראש השנה כד ע״א). אסור לעשות כעין הכלים שהיו בבית המקדש. הקודש שומר את גבולותיו, הוא מגן על עצמו, שלא יבוא כל זרם של חול למעט את שוויו. ודוקא ע״י השמירה הזאת נותן הקדש חיים וגם מקום לחול ולמערכות החול.
>
> הדין הוא כך: בזמן שהמנורה עשויה זהב היא צריכה גביעים כפתורים ופרחים. והשיעור שהתורה מסמנת. אבל אם יש עניות בעולם ואי אפשר לעשות מנורת זהב, הדין הוא ששבעה נרות מעכבים (– לא פחות מזה), אבל גביעים כפתורים ופרחים לא מעכבים. כתוב במגילת תענית ומסופר בגמרא, שאחרי המלחמה היונית היה העם היהודי מדולדל כל כך בנכסים שלא היה באפשרותו של כל העם כולו לעשות לו מנורה של זהב בבית המקדש, לאחר שהיוונים קלקלו את מנורת המקדש, מה עשו אנשי בית חשמונאי? נכנסו בשיפודין של ברזל וחיפום בבעץ. בעניות חומרית כזאת עמדנו בעת העשירות הגדולה, ומזה התחילה הישועה. חששו אנשי בית החשמונאים שאם יתקנו רק שבעה נרות יעשו מנורות חילוניות כמו של בית המקדש של שבעה נרות. אנחנו יודעים שנצח ישראל בנוי על ההבדלה שבין הקדש והחול ועל צירופם בחיים.[15]

---

14 אמנם יש לשאול על הסבר זה ממקום אחר. החשש מובן, אם כי לא נאמר בשום מקום שיש להדליק את נרות חנוכה במנורה. אמנם כך נהוג ומקובל, אך אין חובה לעשות כן. הדיונים בסוגיית הגמרא הם על נרות חנוכה, שמנים ופתילות, אך לא על המנורה. ההתייחסות לנרות שעומדים בסמיכות זה לזה מופיעה בהקשר זה (שבת כג ע״ב): ״אמר רב יצחק בר רדיפה אמר רב הונא: נר שיש לה שני פיות עולה לשני בני אדם. אמר רבא: מילא קערה שמן והקיפה פתילות – כפה עליה כלי עולה לכמה בני אדם, לא כפה עליה כלי עשאה כמין מדורה ואפילו לאחד נמי אינה עולה״. אך כאמור אין חובה להדליק במנורה, ואם כן החשש לטעות כזאת הוא די רחוק.

15 הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר״ת (שמע אליהו, הובאו דבריו בחוברת: מאבני המקום, טו, עמ' 11-12), כתב שהוא סיפר לחתנו הראי״ה קוק שבמוסקבה ״בבית תפילת המתחכמים הועמדה מנורה בת שבעה קנים״, והרב חיים ברלין שהיה ״האבד״ק שם רבות בשנים״ אמר לו ש״ברבים ליכא חשדא״. האדר״ת חלק עליו ואמר ״שהוא דבר בטל, לא אאמין שיצא כן מפי ידיד נפשי הגאון הנ״ל״.

עיקרי הדברים כבר נזכרו לעיל בשמו של הרא"ה קוק, אך בדברים כאן לא נזכר באופן ברור הביטוי "מורא מקדש", וכאמור דברים אלו לא נועדו לתרץ את קושיית הרב יוסף קארו. הרב קוק הדגיש כאן את ההבחנה שבין מנורת המקדש לבין האפשרות שייעשו מנורות חילוניות שיהיו דומות למנורת המקדש, אם כי ייעודן יהיה לשם קיום מצוות נר חנוכה. הדברים מתאימים כאמור לתוכן הדרשה כולה שעסקה בהבחנה שבין קדש לחול, במוסד חינוכי שלומדים בו "תורה שבכתב ותורה שבעל פה ולומדים חלק מהמדעים שנדרשים לעולם לחיים בצורה של חול".

2. מדוע לא נעשה נס במנורה?

הרא"ה קוק שלח איגרת לבנו הרב צבי יהודה קוק ובה דברי אגדה הקשורים למנורת החשמונאים ולנס פך השמן (אגרות הראיה, ג, אגרת תשצז, עמ' עה-עו), ובין דבריו כתב:

> למה נעשה הנס בשמן בשביל הידור ובמנורה לא נעשה להם נס? שהרי אמרינן התם דמלכי בית חשמונאי עשו אותה משפודין של ברזל ולחד מאן דאמר מעץ? אמנם יסוד הנס דחנוכה נעשה להודיע סגולת רוח הקדש השורה בישראל שהוא מקיים את החומריות ואינו תלוי בה, וזה אין בכח שום רוח ותרבות של חול. על כן אע"פ שהתיקון הרצוי הוא שהתוכן החומרי שהוא הכלי לאופי הרוחני יהיה בהידור ובשלמות, אבל בכל זאת כשגלי צרות משברים את הצד החומרי בישראל, רוחו נשאר חי, ואור ה' יקימהו לעד וישוב ופרח בכל ערכיו. ואז היה הדבר כן במצב של עניות חומרית נשארה האומה. אבל בעושר רוחני, על כרחה עמד טעמה, ונמשכה שלשלת קיומה ואור קודשה כהיום הזה. על כן לא נעשה נס על הכלי, המנורה, ונסתפקו בשל ברזל מחופה בעץ או עץ, כיון שכשר עכ"פ בדיעבד. אבל בנוגע לעצם המכוון נגד הרוח, הפנימיות, התוך, השמן, נעשו ניסים כדי שיהיה בתכלית ההידור.
> ...מצאתי לנכון להעיר בדברי אגדה הללו, אע"פ שכבר עברו עלינו ב"ה ימי חנוכה לשלום, וכשיגיעוך הדברים ירחק הזמן עוד יותר, מ"מ הדבר הנאמר בעתו מביא את תעודתו עמו גם אם יתמהמה.[16]

המנורה עצמה היא הכלי, התשתית החומרית. השמן הוא ביטוי לפן הרוחני, לסגולת רוח הקודש שיש בישראל. זו איננה תלויה בתשתית החומרית אלא עומדת בפני עצמה. הנס היה מכוון נגד הרוח, הפנימיות, כדי שקיומו יהיה בהידור. היה רצוי כמובן שגם הפן החומרי, המנורה, יהיה בהידור, אבל במצבים קשים אין הדבר ניתן ועל כן עשו את המנורה משיפודים של ברזל או מעץ. מה שחשוב הוא שהפן הפנימי הרוחני ממשיך לפרוח ולהשפיע.

3. מדוע אין ציווי לעשות מנורה ותבנית כלי המקדש "זכר למקדש"?

הרא"ה קוק (שמועות ראיה – בראשית [מהד' תשל"ג], עמ' קיא-קיד) שאל את שאלת הבית יוסף מדוע תיקנו את חנוכה שמונה ימים הלא הנס היה שבעה ימים? ופתח את תשובתו בכך שיש סמכות לחכמים להפקיע ואף לבטל מצוות עשה בשב ואל תעשה כשיש חשש שמא יעברו על איסור כרת או סקילה, ועל כן קבעו שאין לתקוע בשופר כשראש השנה חל בשבת, או ליטול לולב כשסוכות חל בשבת, וכן דוגמאות נוספות כשחששו שיעברו על לאווים. ובעקבות כך העיר:

> והנה בענין המנורה יש איסור לאו שלא תעשו כתבניתם בכלי המשכן וכלי בית המקדש, ואנן פסקינן הלכתא כמהדרין מן המהדרין, כי עיקר הנס היה בהידור, לכן צריכים אנו לעשות

16 הרב צבי יהודה קוק (צמח צבי, א, עמ' קמב-קמד), ששהה באותה עת בנוישאטיל שבשוויץ, השיב באריכות רבה למכתבו זה של אביו, גם כן בענייני חנוכה, אך הוא לא התייחס לעניין ההדלקה במנורת החשמונאים ולנס פך השמן.

> מנורה בח' נרות. כי אם תקנו בז' נרות, כי אז היינו צריכים לעשות מנורת חנוכה בז' קנים ויש חשש איסור לאו של לא תעשו כתבניתם.

לאחר מכן הוא דן בשאלה שבה עסקו הפוסקים אם אסור לעשות מנורת זהב ללא כפתורים ופרחים, וכתב כך:

> ומצינו במגילת תענית דשואלין התם למה לא תקנו שבעה כחנוכת המשכן שעשה משה, ומתרץ דנכנסו להיכל ולא מצאו אלא שפודין של ברזל. אשר לכאורה אין שום המשך בין השאלה לתשובה. אבל לפי דברינו לעיל יובן לנו, כי לא מצאו רק שיפודין של ברזל רצה לומר שפודין חלקים, ואם כן איפסקא הילכתא דזהב אינו מעכב וגם כפתורים ופרחים אינם מעכבים, ואז אם תקנו ז' נרות, היה חשש של איסור לאו של כתבניתם לא תעשו, ומשום הכי תקנו ח' ימים.
>
> אבל עוד ישאל השואל למה סבב הקב"ה ככה ע"י בית דין של החשמונאים, כי לכאורה לא מובן האיסור כ"תבניתם לא תעשו".[17] להיפך, יעשו כתבנית המקדש "זכר למקדש" (ראש השנה ל ע"א), ובפרט במקומות הרחוקים מירושלים והמקדש, וכל שכן בזמן החורבן, דיש בזה להלהיב את לבן של ישראל לבית המקדש לזכרון הימים הטובים?[18] כמו כן מצינו בחז"ל: "את ה' אלוקיך תירא" (דברים ו, יג; י, כ) שאסור להזכיר שם שמים לבטלה (תמורה ד ע"א), לכאורה אדרבה ירגיל עצמו שיהיה שם שמים שגור בפיו, שתהיה יראתו ואהבתו על פנינו תמיד?

לא מופיעה בדרשה תשובה ישירה לשאלה מדוע לא נאמר לבנות כתבנית המשכן והמקדש – זכר למקדש? הרב משה צבי נריה (מועדי הראי"ה, עמ' קסז) כתב שאכן התשובה נשמטה שם, וזו התשובה:

> כשם שאסור להזכיר שם שמים לבטלה, ולא אמרו אדרבה יהיה שם שמים שגור בפי הבריות, ואסמכוהו אקרא ד"את ה' אלוקיך תירא", הוא הדין כאן. הואיל ונצטווינו על מורא מקדש שנאמר "ומקדשי תיראו", נאסר עלינו לעשות בתים דמויי היכל ועזרה, וכלים דמויי שולחן ומנורה משום מורא מקדש. וטעם זה למדנו מהרמב"ם ז"ל שהכניס הלכה זו בפרק ז מהלכות בית הבחירה העוסק במצווה ליראה מן המקדש, ובהלכה י שם, "לא יעשה אדם תבנית היכל וכו' ומנורה כנגד מנורה". והיינו שע"י שתשמרנה התבניות האלה בקדושתן בקדושת בית המקדש, תלוה אותנו הרגשת מורא מקדש כל אימת שנצייר לעינינו את תבנית המקדש ואת תבנית כליו.

מורא מקדש – מהותו ריחוק בשביל לשמר את תבנית המקדש וכליו בקדושתם. יש לירא ממי שציווה על יראתו, "ולא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שציווה על יראתו" (רמב"ם הל' בית הבחירה

---

17 כבר העיר הרב משה צבי נריה (מועדי הראי"ה, עמ' קסז) שאין פסוק כזה בתורה, וברור שהראי"ה קוק לא אמר זאת. יש פסוק דומה "וראה ועשה בתבניתם אשר אתה מראה בהר" (שמות כה, מ), אך הוא לא נאמר בהקשר לסוגייתנו. כמו כן נאמר בפסוק: "במתכונתה לא תעשו לכם" (שמות ל, לז) אך הוא עוסק בקטורת בלבד.

18 הראי"ה קוק (שו"ת משפט כהן, הקדמה, עמ' טו-יז) כתב על הערך המיוחד בהנהגות זכר למקדש. ראה בהרחבה בעניין זה בספרי: "זכר למקדש ודרישת ציון", באר יהודה – סוכה, עמ' 302-317. הרב יעקב משה חרל"פ (מי מרום – חנוכה, עמ' נא) כתב: "החנוכה היא זכר למנורת המקדש ופעלו אז להעלות את כל ישראל לבחינת כהנים, שיהיה גם מנורתם בפתח ביתם בכל מקום שהם, כמנורת המקדש, וגם כל אחד מישראל הוא ככהן המדליק את המנורה במקדש. מה נורא הדבר הזה למעיין ומרגיש בזה" (ראה גם שם עמ' מד). אך עם זאת ברור שאין מדליקים נרות חנוכה במנורה שהיא כמו מנורת המקדש.

ז, א). ההרחקה מורה על היראה והאהבה שיש למקדש וכליו. את ההשוואה בין מורא מקדש לאיסור הזכרת השם כתב הראי"ה קוק בתשובתו הארוכה והמקיפה בעניין איסור כניסה להר הבית (שו"ת משפט כהן, סי' צו [עמ' רג-רד]):

> ע"י מה שאנו נזהרים מלהתקרב בהיותנו טמאים אל המקום הקדוש, הרינו מקיימים מצות מורא מקדש, והוא יותר יקר מאותה היראה הבאה בדרך קירוב בעת שאין אנו מוכשרים לו. ואם הוא דבר הגון ע"פ התורה, שלא נזכיר כלל את השם הנכבד, שם העצם ב"ה, כל ימי גלותנו, מפני חסרון המקדש, ודוקא ע"י זה אנו קונים את יראת השמים והיא חלה עלינו, כשאין אנו זכאים למקדש בעוונינו כדי שנוכל להזכיר את השם ככתבו, כמו שהיו עושים במקדש כדאיתא בסוטה לח ע"א, הכא נמי אין פלא אם תחת להתנהג עם המקום הקדוש בדרך גסות וכניסה של טומאה, שהיה בלא ספק מתנהג כך אם לא היה איסור להכנס בו בטומאה כבזמן הזה, הרחיקו אותנו חז"ל מלהתקרב אליו, אפילו לשם רנה ותפלה, שאין הריוח הזה כלום לגבי ההפסד של גסות הלב במקום המקודש הזה, והננו עומדים ביראה מרחוק ומצפים לחסד ד' שישוב ירחמנו ויאר לנו באור גאולה שלמה, שנזכה על ידה לטהרה גמורה, באופן שנוכל להתקרב לבית תפארתנו בכל מדת הקדושה הראויה לו.[19]

כך הסביר הראי"ה קוק איסור זה במכתבו למושל הצבאי של ירושלים בתחילת שלטון המנדט הבריטי, בי"ג בסיון תר"פ (אוצרות הראיה, א, עמ' 391):

> מה שאין אנחנו נכנסים לפנים מן הכותל הוא לא מפני מיעוט זכויותינו ומיעוט קישורנו אל המקום הקדוש הזה, אלא מפני רוב הקישור שלנו אליו ואל רוממות קדושתו.[20]

כך גם באשר לבניית מנורה או כלי מקדש אחרים. האיסור לבנות כלים כמו שהיו במקדש נועד לשמר את הכלים בקדושתם ושלא תהיה זילותא בהם. לכשייבנה המקדש הם ייעשו שוב וישתמשו בהם כמצווה בתורה.[21]

4. מנורה בת שבעה קנים שעשויה מתכת ומצופה זכוכית, ומנורה המחוברת לקרקע

הרב אברהם אהרון הכהן בורשטיין, הרב מטבריג, לימד במשך פרק זמן קצר בישיבת 'מרכז הרב' בירושלים. הוא נשאל מהרב שלום יצחק לעוויטאן[22] על אודות בית כנסת שבנו בו מנורה של שבעה

---

19 ראשונים הסבירו כך את איסור מורא מקדש בהקשר של כניסה להר הבית ולמקום המקדש. ראה: רס"ג (אמונות ודעות ג, ב); רמב"ם (מורה הנבוכים ג, מה, מז); ספר החינוך (מצווה רנד) ועוד.

20 עוד בעניין זה: הראי"ה קוק (אגרות הראי"ה, ב, עמ' רפה); הרב צבי יהודה הכהן קוק (לנתיבות ישראל, ב [מהד' בית אל תשס"ג] עמ' רצ-רצא); הרב דוד לנדאו והרב עמיחי אליאש ("דעת רבנו הרב צבי יהודה זצ"ל על כניסה להר הבית", ומקדשי תיראו, 3 [ניסן תשע"ח], עמ' 18-27).

21 במהלך הבנייה של בניין "אהל שם" בתל אביב הגיעה ידיעה לאוזני הראי"ה קוק שעומדים להציב מנורה בת שבעה קנים בחזית הגג של הבניין. הוא פנה למשורר חיים נחמן ביאליק שהיה ממובילי הבנייה של "אהל שם" וביקש למנוע את הדבר. ביאליק השיב לראי"ה קוק (אגרות חיים נחמן ביאליק, ד, עמ' רנז): "כי אם תֵּעשה מנורה בראש הבנין של 'אהל שם', לא תיעשה כתבנית המנורה המסורתית אלא בשינוי דמינכר, ויסיר כבוד הרב דאגה מליבו". על ההתכתבות הזאת: הרב משה צבי נריה (מועדי הראי"ה, עמ' קסח); הרב יוחנן פריד ("'אוהל שם' ו'מנורת החנוכה'", לאורו, 59, עמ' 13-14).

22 הרב לעוויטאן היה רב בכמה ערים בליטא. חיבר כמה ספרים: דברי שלום, ילקוט הדרוש, ועוד. נספה בשואה בשנת תש"א.

קנים, אך היא מנורה שנרותיה דולקים באמצעות חשמל[23] ולא באמצעות שמן, אם יש מקום להתיר. הרב בורשטיין השיב (נר אהרון, עמ' קמו):

> על דבר המנורה, יש בזה כמה טעמים להתיר. הא' שהיא בודאי מזכוכית, ואין עושים כלי שרת מזכוכית. והב' דהלכה היא שרק העשיה אסורה ולא ההשתמשות. ויש עוד טעמים להתיר.

על כך כתב הראי"ה קוק (שו"ת דעת כהן, סי' נז) בהערה לשאלה אחרת שנשאל על ידי אותו רב – הרב שלום יצחק לעוויאטן:

> חידוש ראיתי בדברי הגאב"ד דטאווריג בענין המנורה (מחשש תבנית מנורה דמקדש), שהוא כתב שהיא של זכוכית. וכת"ר כתב שהיא ממתכות, ואם למעלה זכוכית, מכל מקום כיון שעיקרה מתכת, ודאי דבתר עיקר אזלינן. ויש לצדד דמסתמא הוי מחובר בבנין, ובכלי בית המקדש מסתמא כלי בעינן בלא בנין. וגם זה צ"ע, ותלי אולי בפלוגתא דתלוש ולבסוף חברו, ואכמ"ל.

נימוקו הראשון של הרב מטבריג היה שמותר להשתמש במנורה עשויה זכוכית. אך הרב לעוויטאן כתב לראי"ה קוק שהמנורה עשויה מתכת ורק מצופה זכוכית. על כך השיב הראי"ה קוק שכיוון שעיקר המנורה ממתכת יש ללכת על פי הרוב. אמנם אפשר להתיר אם המנורה מחוברת לבניין – לרצפת הגג, לקיר, שכן בבית המקדש המנורה הייתה נחשבת כלי בהיותה תלושה ולא מחוברת לבניין. אלא שיש לדון בכך מפני הסוגיה (עבודה זרה מז ע"ב) שבה נאמר: "אמר רב: המשתחוה לבית – אסרו בהנאה משום עבודת כוכבים". מדבריו הוכיחה הגמרא: "אלמא, קסבר רב, דבר שהיה תלוש, ולבסוף חברו כתלוש דמי", לדוגמה בית, שבתחילה היו אבניו תלושות ועתה הן מחוברות לקרקע, דינו כתלוש, ולכן הוא נאסר אף שעתה הוא מחובר. הראי"ה קוק לא הכריע בעניין זה (ראה להלן את דברי הרב צבי יהודה קוק בעניין זה).

אמנם גם במקרה זה לא הקל הראי"ה קוק כסברת הרב מטבריג, אלא הצביע על סיבות שבגללן יש לאסור את העשייה והשימוש במנורה בת שבעה קנים.

5. מנורה בת שבעה קנים שמחוברת לקרקע – מותר; אסור לעשות מנורה בת שבעה קנים גם כיום

הרב צבי יהודה הכהן קוק (בתוך: הראי"ה קוק, שו"ת דעת כהן, עמ' תלח-תמ) דן ועיין בדברי הראי"ה קוק בנוגע לתשובתו של הרב אברהם אהרון הכהן בורשטיין, הרב מטבריג. בתחילת דבריו הוא עסק באריכות רבה וציין מקורות רבים הקשורים לסוף דברי הראי"ה קוק שכתב: "ואולי תלוי בפלוגתא תלוש ולבסוף חברו" (עבודה זרה מז ע"ב). הוא ציין דברים שאמרו לו בעניין זה הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, הרב הראשי לארץ ישראל, והרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים. ובסוף דבריו כתב:

> יש לומר שאם עשאוה קבועה ומחוברת לקרקע ולבנין, באופן המבטלה מתורת כלי, הרי זה פסול בעצם מהותה עוד יותר מפרטי גביעיה כפתוריה ופרחיה ומשקלה, שהרי בזה אינה כלי כלל אלא חלק של הבנין. ואם כן לגבי עשיית 'מנורה תבנית מנורה', שהאיסור הוא גם בלא גביעיה כפתוריה ופרחיה, כיון שבשאר מתכות אין זה מעכב, אבל אם עשאה קבועה ומחוברת לקרקע ולבנין, ובטלה לו, יש לומר דהא עדיפא משאר דברים הפוסלים ומעכבים בה.

---

23 בעניין מנורה שמופעלת באמצעות חשמל ראה להלן בדברי הריא"ה הרצוג.

בדברים אלו פתר הרב צבי יהודה הכהן קוק את הספק של אביו הראי"ה קוק, ולפיו, אם המנורה מחוברת וקבועה לקרקע ולבניין היא בטלה לו ומותר לעשות מנורה כזאת.[24]

בהמשך דבריו עסק הרב צבי יהודה הכהן קוק בדבריו של המנחת חינוך (מצווה רנד) שכתב שהמנורה לא השתנתה ועל כן האיסור לעשות מנורה כנגד מנורה הוא לדורות, וחיבר אותם לדברי אביו הראי"ה קוק שכתב שתיקנו להדליק שמונה ימים כדי שלא יעשו מנורה בת שבעה קנים כמו מנורת המקדש:

> ...ולפי מה שרצה המנחת חינוך (מצוה רנד) לחדש, דיש לומר דכל האיסור לעשות כתבנית המקדש הוא רק בכל זמן שהיה קיים המשכן והבמה והמקדש, כפי התבנית שהיה אז, והחליט שם לחלק בזה בין תבנית מקדש לתבנית מנורה, מפני שצורתה ידועה תמיד בלא השתנות. אמנם הרי של בית חשמונאי עשאוה משל ברזל ובעץ, ולא באה אז בגביעים כפתורים ופרחים, כמנחות כח ע"א ותוס' שם, והרי גם בה יש השתנות בצורתה, וצריך להיות איסור העשיה כתבניתה שייך בזמן שמושה...
>
> אמנם לפי מה שביאר כקאאמו"ר מרן הרב זצ"ל בענין נרות חנוכה... שתקנו הדלקת שמונה הוא משום חשש איסור עשית מנורה תבנית מנורה בז' קנים, אם כן יש לומר דסבירא ליה שהוא דאורייתא גם בזמן הזה. אלא ד"ל שהאיסור היה אז כפי תבניתה אז, וכפי יסודו של המנחת חינוך הנ"ל, והוא נמשך גם לאחר כך, כהא דטעמא דשופר ודמגילה, שמא יעבירנו ד' אמות (סוכה מג ע"א), שנמשך גם לדידן שאין לנו בזמן הזה רשות הרבים דאורייתא.

במקדש הייתה מנורת זהב והחשמונאים עשו מנורה משיפודים של ברזל מחופים בבעץ – בדיל, ללא כפתורים ופרחים. היה זה שינוי מהצורה המקורית של המנורה, ועל פי המנחת חינוך יוצא שגם כיום אסור מהתורה לעשות מנורות מסוג זה. איסור זה דומה לאיסורים אחרים שנשארו לדורות אף על פי שהתנאים המחייבים כבר אינם קיימים, כמו שופר לולב ומגילה בשבת שנאסרו שמא יעבירם ארבע אמות ברשות הרבים.

לפי דברי הרב צבי יהודה קוק, החשש שמא יעשו מנורה בת שבעה קנים – יסודו באיסור מהתורה, על פי דברי המנחת חינוך.[25]

---

24 הרב צבי יהודה הכהן קוק (שו"ת אורח משפט, הערות עמ' רסט-רע) המשיך לדון בעניין מעמדה של מנורה המחוברת לקרקע בעקבות שאלה ששאלו הרב ישראל בארי, רבה של נס ציונה וחתנו של הרב יעקב משה חרל"פ. על דברי הרצי"ה קוק השיב הרב ישראל בארי (משנת ראשונים, עמ' צט-קא) ועליהם השיב הרב צבי יהודה בקצרה שוב. למכתב זה ולעיון בנקודות המחלוקת העקרוניות בין הרצי"ה קוק לבין הרב ישראל בארי ראה: ניצני ארץ, יא, עמ' 24-29.

25 לקראת חנוכה כתב הרב צבי יהודה הכהן קוק דברים בביטאון 'בית הכנסת' של בית כנסת הגדול בתל אביב ("מבצר הקודש לישראל וארצו", לנתיבות ישראל, ב [מהד' תשל"ט] עמ' קמט-קנג). שם (עמ' קנ) הוא הזכיר את מנורת המקדש ואת המנורה שמדליקים בכל בית בחנוכה: "הקדושה המיטלטלת של המאור (עיין דעת כהן עמ' תלט) [= ההפניה להערות בדעת כהן היא לדבריו על היות המנורה כלי ולא קבועה באדמה], אשר בדרומה של קדושת הקבע של בית הבחירה, נשתמרה בטהרתה בחותמו של הכהן הגדול, בה היה הנס הגדול, בה הופיע השיא הנשגב של פלא הישועה במלחמת ה'. האור של החג האחרון הזה [= רמז לדברי הגמרא: "אסתר סוף כל הניסים שניתנו להיכתב" (יומא כט ע"א) בכתובים שבספרי התנ"ך, ונס חנוכה באמצע ימי הבית השני לאחר חיתום התנ"ך], בהידור מצוותו, נאצל ומתפשט מאז בצורתו היחידית שהיא בהמשך דוגמא ובשינוי תבנית מזו של המנורה הציבורית המקורית, בכל בית ישראלי, בכל משפחה ישראלית". המשפט "בהמשך דוגמא ובשינוי תבנית מזו של המנורה הציבורית המקורית" מכוון לכך שמנורת חנוכה דומה למנורת המקדש אך היא שונה בתבנית מאחר שיש בה שמונה קנים. הוא כתב זאת גם במקום נוסף (אור לנתיבתי, עמ' פח).

6. מנורת הכנסת שמופעלת באמצעות חשמל

למדינת ישראל הוצעה תרומה נדיבה מידי חברה בריטית, תבליט מנורה כפי שהוא מופיע בשער טיטוס. הרבנים הראשיים, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג והרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, דנו בהצעה זו בשני מישורים: היות המנורה בעלת שבעה קנים, ותבליטי תמונות היסטוריות המספרות את דברי עם ישראל על גבי המנורה.[26]

שניהם התירו לקיים מנורה זו בעלת שבעת הקנים מאחר שאין בה בית קיבול לשמן, והיא מנורה שמופעלת באמצעות חשמל. הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים, ד, יורה דעה סי' מג, עמ' קלח-קלט) כתב:

> מעיד אני עלי שמים וארץ, שנזדמנתי פעם אחת להיות בבית הכנסת הגדול של אחת המושבות הגדולות שבארצנו הק' וראיתי שם עומדת לפני ארון הקודש מנורה חשמלית בת שבעה קנים ולא אמרתי דבר. היות שזה היה קיים משנים רבות, **כבר מימי קודמי החסיד זי"ע**, וגם שמשו במושבה ההיא רבנים מומחים והיו שם בעלי בתים יודעי תורה, וסמכתי שבודאי עשו ע"פ שאלת חכם והותר להם על יסוד זה.

בהמשך דן הריא"ה הרצוג בתשובת הרב מטבריג, וסיים:

> עתה מצאתי בכת"י של אאמו"ר [הרב יואל הרצוג], על גליון השו"ע יו"ד: "שבמנורות של עלקטריק (חשמל) מותר, שאין זו מנורה כלל, שאין בה שמן ולא שום בית קיבול לשמן" ואם כי הנימוקים לא נתפרשו כולם, אבל כדאי גאון עולם זה שהיה כמעט יחיד בדורו לסמוך על הוראתו...

בסוף התשובה הציע הריא"ה הרצוג שהמנורה תהיה קבועה ובנויה בקרקע וזה יוציאה מכלל המנורה שבמקדש שהייתה כלי מְטלטל.[27]

לא ברור לאיזו מושבה התכוון הריא"ה הרצוג, ולא ידוע אם הראי"ה קוק ידע על אודותיה והסכים לזה, אך הרב הרצוג נעזר בזה בפסיקתו שאין איסור להציב מנורה בת שבעה קנים אם נרותיה מופעלים באמצעות חשמל.[28]

---

26 לא נדון כאן בעניין צורות אדם על מנורה. אך הראי"ה קוק (שו"ת דעת כהן סי' סה), עסק בכך, וכשהריא"ה הרצוג דן באריכות רבה בסוגיה זו בהקשר למנורת הכנסת (פסקים וכתבים, ד, יו"ד סימן מד), הוא עיין ודן בתשובתו זו של הראי"ה קוק בעניין.

27 עוד בענין זה: הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים, ד, יורה דעה סי' מג, מה, מו) [סי' מה - "על המנורה עם צורות אדם שניתנו לכנסת", תחומין, ב עמ' 167. תאריך המכתב: י' בכסלו תשי"ג]; הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל (שו"ת משפטי עוזיאל, ב, יורה דעה סי' יח; "מנורה שבעת קנים עם צורת אדם", תחומין, טו, עמ' 425-427. תאריך המכתב: ט' במרחשון תשי"ג). הם גם דנו שם בשאלה אם ציור המנורה שבשער טיטוס הוא אכן ציור של מנורת המקדש, וזאת בשל ציורים שאינם הולמים שיש על המנורה, ומסיבות נוספות. הרמ"מ מלובביץ' ("גביעי וקני המנורה", חידושים וביאורים על הרמב"ם, עמ' סב) כתב באופן ברור שציור המנורה על שער טיטוס איננו הציור של מנורת המקדש. הריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים, שם סי' מז) הטיל ספק אם אכן כך הייתה צורת המנורה במקדש, זאת בשל צורת הדרקונים שבתושבת (בבסיס) המנורה, וכן בשל פסיקת הרמב"ם וכן שיטת רש"י שלמנורת המקדש היו שלוש רגליים. כך כתב גם הרב יוסף קאפח (פירוש המשנה לרמב"ם, מנחות ג, ז). הרחבה בעניין זה ראה: הרב ישראל אריאל (מנורת זהב טהור, פרקים לא-מ).

28 כמה נימוקים נאמרו להתיר הצבת מנורה בת שבעה קנים שאיננה דומה למנורת המקדש: היא מופעלת באמצעות חשמל, היא עגולה, אין לקנים בית קיבול לשמן או שאין בית קיבול שמספיק לשמן הנדרש. ראה מקורות רבים אצל הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר, א, יו"ד סי' יב; שו"ת יחוה דעת, ג, סי' סא). פוסקים נוספים שכתבו בעניין זה: הרב יצחק וייס (שו"ת מנחת יצחק, י, סי' עג); הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יו"ד, ג, סי' לג); הרב מרדכי אליהו (שו"ת מאמר מרדכי, א, יורה דעה סימן ה); הרב

סיכום

הרמב"ם כתב את האיסור לעשות מנורה "כדמות שמשי המשמשים לפני" במסגרת הלכות הנוגעות לעבודה זרה, ואת האיסור לבנות כתבנית בניין המקדש וכתבנית כלי המקדש כלל הרמב"ם במסגרת הלכות מורא מקדש.

הראי"ה קוק חיבר שתי הלכות שמטרתן אחת. אסור לעשות מנורה כתבנית המנורה שבמקדש, וכמו כל המנורות האחרות שהיו כשרות להיות במקדש, בשל הצו "ומקדשי תיראו" – כשיטת הרמב"ם שהכליל מצווה זו במסגרת הלכות מורא מקדש. לפי הראי"ה קוק הסיבה שבגינה קבעו שידליקו שמונה ימים נרות חנוכה ולא שבעה ימים, או שלא קבעו שידליקו בכל יום מימי חנוכה שבעה נרות, היא למנוע מכשול, שלא יעשו אנשים מנורה בת שבעה קנים כתבנית המנורה שבמקדש. הראי"ה קוק חזר על כך בהקשרים שונים – בפן ההלכתי והרעיוני.

בנו ממשיכו הרב צבי יהודה הכהן קוק עסק בסוגיה זו גם כן והרחיב בעניין הקשר למנורות שכבר נבנו ואינן דומות לגמרי למנורת המקדש. לדבריו האיסור לבנות מנורה בת שבעה קנים כדוגמת מנורות שהיו כשרות בבית המקדש הוא איסור מהתורה. הוא הזכיר בכמה הקשרים שמנורה בת שבעה קנים שניצבת בדרך כלל בבתי כנסת, צריכה להיות כזו שפסולה לבית המקדש מנימוקים שונים.

הראי"ה קוק ובנו הרצי"ה הכהן קוק עסקו בהעמקה במצוות 'מורא מקדש' וחיזוק השמירה על ההלכות הקשורות למצווה זו. הראי"ה קוק כתב כמה פעמים על איסור כניסה להר הבית משום "ומקדשי תיראו": חשש לגסות לב ולקהות רגשות בשל ההתרגלות והשגרה בכניסה למקום הקודש. גם האיסור לבנות את המקדש וכליו נועד להשיג את אותה מטרה, "להפריד בין הקדש לבין החול, ושלא נכשל בפח של החכמה היוונית שמצדה אין קודש בעולם כלל" (מאמרי הראיה, עמ' 478). הריחוק מבניין המקדש ומכליו יוצר יחס עמוק של קדושה וכיסופים למקום ומונע חספוס וקהות חושים ורגשות. "בבית אלהים נהלך ברגש" (תהלים נה, טו).

שמואל וואזנר (שו"ת שבט הלוי, ג, סי' קו; ה סי' צו; י סי' קכט); הרב נתן געשטטנר (שו"ת להורות נתן, ג, סי' מח); הרב משה שטרנבוך (תשובות והנהגות, א, סי' קסא). הרמ"מ מלובביץ' ("גביעי וקני המנורה", חידושים וביאורים על הרמב"ם, עמ' סא בהערה 13) כתב שאדרבה יש לעשות את מנורת חנוכה בקנים באלכסון ולא יתבלבלו עם מנורת המקדש מפני שמספר הקנים שונה בהשוואה למנורת המקדש.